

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Yunus EKİM

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğt. Enst.
Arkeoloji Böl.
Doktora Öğrencisi

yunusekim@gmail.com

 0000-0003-2320-1043

Semih Yaşar ÇİZİKÇİ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Arkeoloji Böl.

semihyasarcizikci@gmail.com

 0000-0002-5906-7870

 10.56387/ahbvedebiyat.1502132

Gönderim Tarihi: 17.06.2024
Kabul Tarihi: 26.06.2024

Alıntı: EKİM, Y; ÇİZİKÇİ S. Y.
(2024) "Ankara Harhar Deresi
Erken Tunç Çağı II Dönemi
Mezarları". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (10), 91-104.

ANKARA HARHAR DERESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI II DÖNEMİ MEZARLARI

ÖZ: Ankara-Niğde Otoyol Projesi, ÇSED (Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme) çalışmalarında tespit edilen Harhar Deresi Yerleşimi Erken Tunç Çağı II zamansal sürecinde var olmuş kırsal nitelikler gösteren tek tabakalı bir yerleşimdir. Orta Anadolu'da özellikle de Ankara kültür bölgesi için önemli bir yerleşim alanıdır. Harhar Deresi'nde 2018-2019 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazılarının* sonuçları hakkındaki ilk bilgileri ANO Projesi ÇSED (Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme) raporu kapsamında hazırlanan KMED (Kültürel Miras Etki Değerlendirme) çalışmaları ile öğrenmekteyiz. Bu çalışmanın konusunu yerleşim alanı içerisinde tespit edilen ve Erken Tunç Çağı II dönemine tarihlenen mezarlar oluşturmaktadır. Mezarların tipolojik ayrımları yapılarak Harhar Deresi insanının ölü gömme gelenekleri ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Erken Tunç Çağı, Mezar, Sanduka, Ölü Gömme Adetleri.

ANKARA HARHAR DERESİ EARLY BRONZE AGE II GRAVES

ABSTRACT: Harhar Deresi Settlement, identified within the scope of Ankara-Niğde Highway Project, ÇSED (Environmental and Social Impact Assessment) works, is a single-layer settlement with rural characteristics that existed during the Early Bronze Age II temporal period. It is an important settlement area in Central Anatolia, especially for the Ankara cultural region. We learn the earliest information about the results of the rescue excavations carried out in Harhar Deresi in 2018-2019 through the KMED (Cultural Heritage Impact Assessment) works prepared within the scope of the ANO Project ÇSED (Environmental and Social Impact Assessment) report. The Early Bronze Age II graves shared among the settlement findings are the subject of this article. By making typological distinctions of the graves, inferences have been made about the burial traditions and socio-economic structure of the Harhar Deresi people.

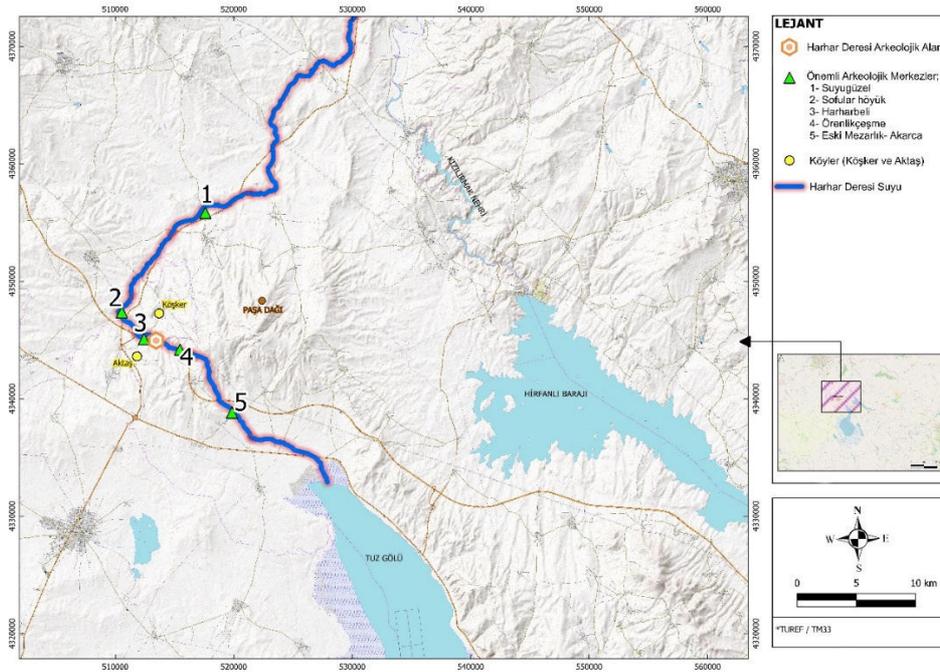
Keywords: Ankara, Early Bronze Age, Grave, Sarcophagus, Burial Customs.

(*) Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 27.07.2018 gün ve 632501 sayılı yazısına uygun olarak kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

Giriş

Harhar Deresi'nin bulunduğu bölge hakkındaki ilk bilgiler, 1926 yılında "The Oriental Institute" tarafından H. H. von der Osten başkanlığında Kızılırmak kavsi ve çevresinde gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde elde edilmiştir. Harhar Deresi'nin bulunduğu bölgenin en büyük ve merkezi yerleşimi olduğu düşünülen Sofular Höyük de ilk olarak bu araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir. H. H. von der Osten, höyükten toplanan malzemelerin Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve yoğun olarak Hitit Dönemi'ne ait olduğundan bahsetmiştir. Çalışmalar esnasında Sofular ile benzer dönemsel özellikler gösteren Suyugüzel Höyük ve Harhar Deresi gibi düz yerleşim yerleri de tespit edilmiştir (von der Osten, 1929; von der Osten, 1937). Daha sonraki yıllarda S. Omura 1993 yılında İç Anadolu Bölgesi'nde yürüttüğü yüzey araştırmaları sırasında Harhar Deresi çevresinde incelemelerde bulunmuştur. İncelemeleri sonucunda bölgede üç yerleşim yerini ziyaret etmiştir. Bunlar; Sofular Höyük, Örenlikçeşme ve Eski Mezarlık-Akarca yerleşimleridir. S. Omura, bölgenin en büyük merkezi konumundaki Sofular Höyük'ten toplanan malzeme gruplarını, H. H. von der Osten'in de belirttiği üzere MÖ III-II. binyıla tarihlemekle birlikte höyükte yerleşimin MÖ I. binyıla kadar devam ettiğini saptamıştır. Özellikle höyüğün Demir Çağı malzeme gruplarını, Kaman-Kalehöyük'ün IIa katı ile göreceli olarak ilişkilendirmiştir. Omura, Harhar Deresi'nin 2 km doğusunda benzer yerleşim özellikleri taşıyan Örenlikçeşme yerleşim yerinde de incelemelerde bulunmuş ve yerleşimi Roma Dönemi'ne tarihlendirmiştir. S. Omura'nın tespit ettiği son yerleşim yeri ise Harhar Deresi Yerleşimi'nin 10 km güneydoğusunda yer alan Eski Mezarlık-Akarca yerleşimidir. Alanda yaptığı incelemeler sonucunda Sofular Höyük kronolojisiyle paralel çanak-çömlek parçaları toplamış olup buranın MÖ III.-I. bin yılları boyunca kesintisiz bir yerleşim alanı olduğunu önermiştir (Omura, 1994:215-244).

2018 yılında Ankara-Niğde Otoyol Projesi, KMED çalışmaları kapsamında otoyol güzergâhı üzerinde yapılan arkeolojik amaçlı yüzey taramalarında Harhar Deresi Vadisi'nde yapılan çalışmalarda Harhar Deresi ve Harharbeli yerleşimleri tespit edilmiştir. Vadi üzerindeki devam eden diğer çalışmalarda S. Omura'nın çalışmalarında tespit etmiş olduğu Örenlikçeşme ve Eski Mezarlık-Akarca yerleşimleri proje güzergâhı etki sahası içerisinde bulunmalarından dolayı tekrar ziyaret edilmiştir (Harita 1). 2018 yılında gerçekleştirilen KMED projesi kapsamında Harhar Deresi'nde kurtarma kazısı çalışmaları gerçekleştirilmiş olup yerleşim yerinde açığa çıkarılan dokuz mezar bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Harita 1: Harhar Deresi ve Yakın Çevresinde Bulunan Yerleşim Alanları

İklimsel dalgalanmaların gerçek bir iklim değişikliği olarak değerlendirilebilmesi için ortalama durumunda ve/veya değişkenliğinde sebebine bakılmaksızın uzun süre gerçekleşen değişiklikler (Palas, 2014: 75) olması gerekir. Harhar Deresi'nin de içinde yer aldığı Tuz Gölü kapalı havzasında, K.Kashima, Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik bir dizi çalışma yürütmüştür. Yapılan araştırmalarda Holosen'de göl seviyesinde önemli miktarda azalmaların olduğunu görmüştür. Kashima, buna bağlı oluşan teraslar üzerindeki alüvyal çökellerin stratigrafisini belirlemiş ve ana oluşum aşamalarını günümüzden yaklaşık 7000 - 5500 ve 2500 - 2000 yıl öncesine tarihleyebilmiştir. İki ana aşama arasında 4300 ve 3000 yıl öncesine tarihlenen birkaç küçük aşama da belirlenmiştir. Havzadaki su seviyelerindeki dalgalanmaların iklimsel bağlantıları kısmen açıklansa da tarihsel süreçte beşerî hareketliliğin somut yansımaları olan arkeolojik kalıntıların yayılımı Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik çalışmaları destekler niteliktedir. S. Omura'nın havza çevresinde yaptığı çalışmalarda tespit ettiği arkeolojik kalıntıların konumları, iklimsel kuraklığa bağlı değişen su seviyelerindeki dalgalanmalar neticesinde oluşan jeotarihler ile paralellik göstermektedir (Kashima, 2002:3-20) (Harita 3). S. Omura, Neolitik bulgulara sadece havzanın kenarlarındaki dağlık alanlara doğru rastlarken MÖ 5000'den sonrasına tarihlenen kalıntılara ise insanların kolayca su bulabildikleri yelpaze kenarları ve havzanın içlerinde rastlamıştır (Omura, 1997: 67-108; Omura, 1998:85-128). Havzadan elde edilen Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik veriler Harhar Deresi ölçeğine indirildiğinde yerleşimin tahmini terk edilmiş süreciyle günümüzden 4300 ve 3000 yıl öncesine tarihlenen ara aşama jeotarihleri büyük oranda örtüşmektedir. Ancak bu dalgalanmanın iklimsel nedenli bir kuraklık sonucu oluştuğu ve bu durumun yerleşime ne denli etki ettiği konusunda net bir veri bulunmamaktadır.

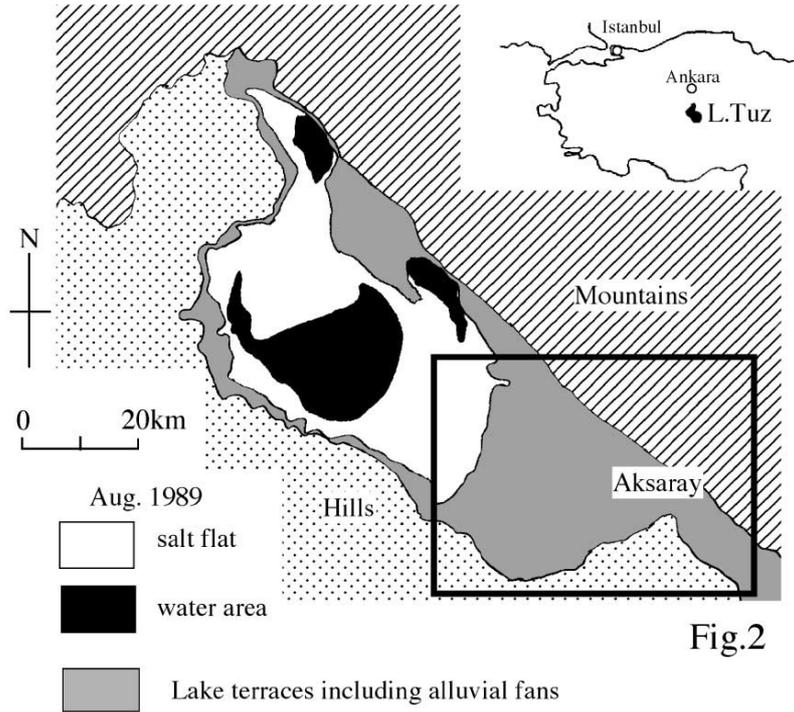

Fig.2

Harita 3: Kaoru Kashima'nın Tuz Gölü Havzasında Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik Çalışma Haritası

II. Stratigrafik ve Tarihsel Düzlemde Harhar Deresi Yerleşimi

Harhar Deresi Yerleşimi'nde gerçekleştirilen kurtarma kazılarında 26 adet 10x10 m. boyutlarında açmada ana toprak seviyesine kadar inilmiştir. Bu çalışmalarda Harhar Deresi'nde en az üç yenileme evresine sahip 47 adet depo yapısı niteliğinde mekân ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin genel mimari planı küçük ölçekli kırsal bir yerleşim dokusunu ortaya koymuştur. Birbirinden bağımsız düzende inşa edilmiş görece küçük mekânlar yerleşimin doğu bölümündeki saltaşı tabanlı geniş yapı etrafında gelişigüzel konumlandırılmıştır. Bu yapılar birbirine

yakın farklı zamanlarda çeşitli tamirat evrelerinde yenilenmiş ve bazılarında boyut değiştirerek girift şekilde tekrar inşa edilmiştir. Bazı yapıların içine depo amaçlı büyük ve orta boyutlu çömler duvar köşelerine yerleştirilmiştir.

Harhar Deresi'ndeki buluntu grupları içerisinde en yoğun malzeme seramik buluntulardır. Ele geçen tüm seramikler el yapımıdır. Baskın seramik grubunu kırmızı ve tonlarında astarlı, kahverengi hamurlu ve iyi açkılı örnekler oluşturur. Kalın kırmızı astar, kapların yüzeylerinde çoğunlukla çatlamış şekilde görülmektedir. Bu el yapımı kırmızı astarlı seramikler, yayvan veya konik formlu basit çanaklar, dikey ilmek kulplu fincanlar, basit ağız kenarlı boyunsuz çömler gibi çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. El yapımı kırmızı astarlı seramikler, hamur, yüzey ve form özellikleri açısından, J. Mellaart ve D. French tarafından tanımlanan Konya Ovası malzemesiyle benzer niteliklere sahiptir (Mellaart 1963: 211; French 1969: 41).

Yerleşimde önemli bir buluntu grubu da bu çalışmanın konusunu oluşturan mezarlardır. Bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler sonucu yerleşimde tespit edilen dokuz adet mezarın dört farklı gömü tipi sunduğu anlaşılmıştır. Söz konusu mezarlar yerleşimde depo yapılarının aralarına ve uygun boş alanlara yapılmıştır.

Orta Anadolu'da gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında kırsal özellikli yerleşimlere ait arkeolojik verilerin azalması (Çevik 2007: 134; Massa 2014: 109), araştırmacıları Erken Tunç II sonlarına doğru başlayan Erken Tunç III'te tamamlandığı düşünülen merkezileşme düşüncesine sevk etmiştir. Bu zamansal süreç içerisinde kırsal yerleşimler terk edilmiş, bölgesel merkezler ve yönetici elitler ortaya çıkmıştır (Bachhuber 2013: 298; Bachhuber 2015: 147). Bu süreçle birlikte uzak mesafe ticaret ağları oluşmaya başlamıştır (Efe, 2007: 60). Harhar Deresi'nin, Erken Tunç Çağı'nın son aşamasında (ETÇ III) gerçekleştiği düşünülen merkezileşme sürecine girmeden terk edildiği elde edilen veriler ışığında söylenebilir. Geçim ekonomisinin temellerinin tarıma dayandığı yerleşimdeki terk edilmiş sürecinin, Konya Ovası merkezli başlayan kurak iklim koşulları ve çevresel etkilerden (Efe, 2007: 60) kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

III. Harhar Deresi Mezarları

Mezarlar, antik toplumların sosyo-ekonomik yapılarının çözümlenmesinde önemli role sahiptirler. Mimari yapıları, yerleşim içerisindeki düzenleri, gömü şekilleri ve buluntuları ile ait olduğu toplumun inançları, dinsel ritüelleri ve sosyal statüleri hakkında önemli bilgiler verebilir. Korunmuş yapısal özellikleriyle göreceli karşılaştırmaya olanak sunar. Böylece yerleşimlerin tarihsel süreçlerinin çözümlenmesine katkı sunar. T. Özgüç'ün eski kültürlerin mezarlıkları üzerine yapmış olduğu araştırmalarda, bazı gömülerin evlerin içine, iki ev arasına, meydan veya sokaklara yapıldığından bahseder (Özgüç, 1948: 49, 62).

Harhar Deresi'nde açığa çıkarılan dokuz mezardan sekizi depo yapılarının aralarına yön birliği olmaksızın düzensiz biçimde yerleştirilmiştir. Mezarlardan sadece bir tanesi depo olarak nitelendirilen mekân içerisine yapılmıştır. Harhar Deresi Yerleşiminin pastoral mimari anlayışı, açığa çıkarılan mezar yapılarında da kendini göstermektedir. Yapısal anlamda tekdüze sade bir anlayış içerisinde oluşturulmuş mezarlara yapılan gömüler ise ortak bir gelenekle hocker biçiminde yapılmıştır. Bu gömü şekli erken dönemlerden beri bilinen doğum – ölüm döngüsü içerisinde doğal bir duruş biçimini sergiler. Anne karnında doğumu bekleyen cenin metaforuyla özdeşleştirilen, ölümlerin bir gün doğuşu beklemesi gibi öbür dünyada da doğacaklarına inanılması nedeniyle bükülmüş/cenin pozisyonu olan hocker tarzı gömü şeklinin uygulandığı kabul gören en yaygın düşüncelerdendir (Derin ve Özkan, 1999: 129-130).

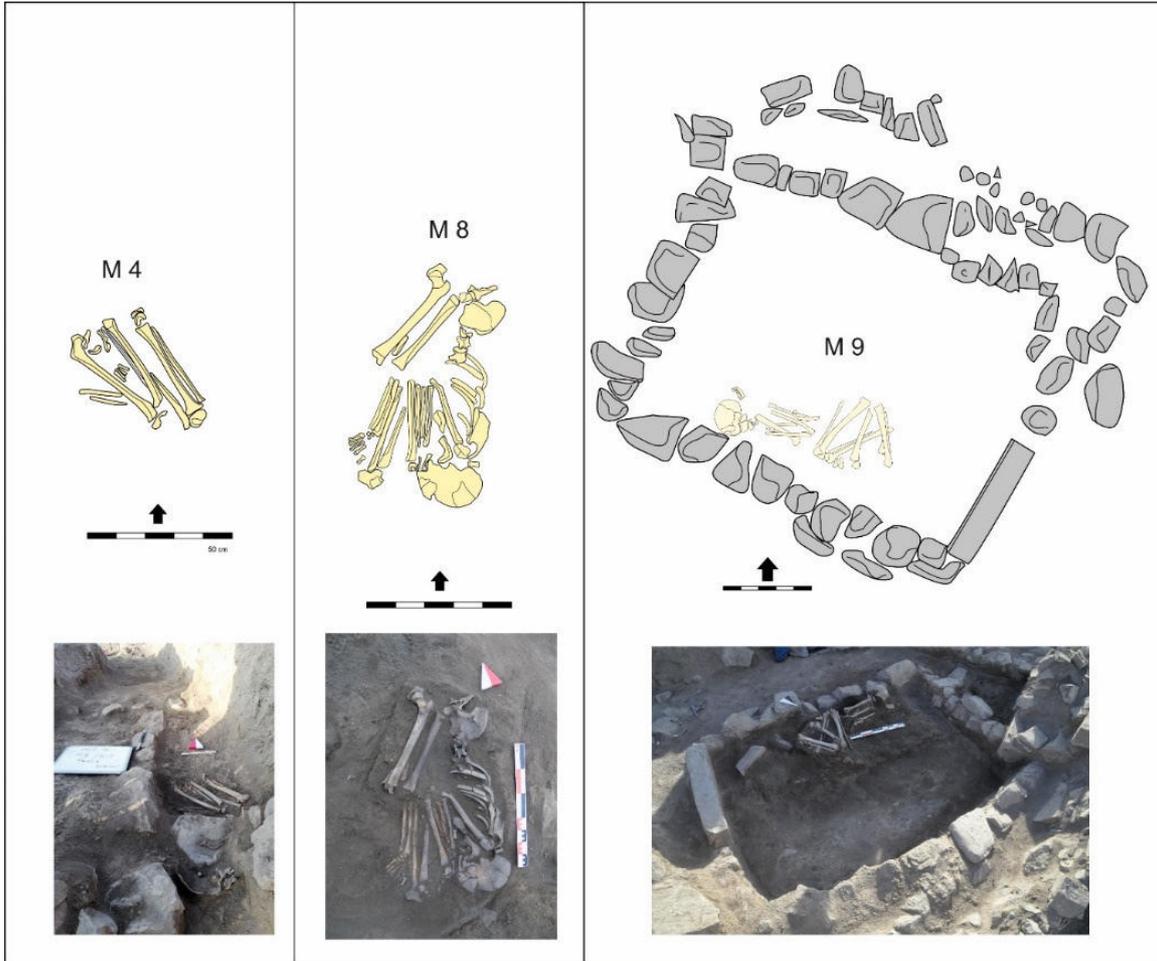
III. I. Mezar Tipleri

Yerleşimde bulunan dokuz mezar yapısından ikisi, kaba moloz taşlarla tek sıra halinde dörtgen planlı sandık mezar tipindedir. Bu mezar yapılarının diğerlerine oranla daha özenli yapıldığı söylenebilir. Mezarlardan üçü toprağa açılan basit bir çukur tabanına iri küp parçaları döşendikten sonra, gömünün yapılması ardından yine iri küp parçaları ile üzerinin kapatılmasıyla oluşturulmuştur. Üç mezar ise basit toprak mezar şeklinde yapılmışken bir adet bebek bireye ait gömü küp mezar şeklinde yapılmıştır. Çalışma kapsamında incelendiğinde toplamda

dört farklı tipolojide defin işlemi yapıldığı anlaşılmakta olup bu mezar tipolojilerinin özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

III. I. I. Basit Toprak Mezarlar

Gömünün yapılacağı alana açılan basit bir çukurdan ibaret olan basit toprak mezarlar, basit bir biçime sahip olmasından dolayı Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı kültür bölgelerinin tümünde bilinmekle birlikte Anadolu'da en yaygın görülen mezar tipidir (Özgüç, 1948: 12-13). Coğrafi farklılıklara rağmen aynı zamansal süreçte ortaya çıkan bu mezar tipinin, yapımındaki basitlik nedeniyle varlığını uzun süre devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Ensert 1995: 248). Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarların 3'ü basit toprak mezar grubunda değerlendirilmiştir (Figür 1). Bu grupta değerlendirilen M 4 ve M 8 mezarları, yapı arasına gömülmüş durumdadır. Özellikle M 4 mezarına ait gömü, erken tamirat evresine ait bir duvar kalıntısı üzerine yapılmıştır. M 8 mezarı ise basit şekilde açılmış bir çukur içerisine nizami şekilde yapılmıştır. Bu grupta değerlendirilen diğer bir mezar olan M 9 mezarı, depo mekanının içerisine yapılmıştır. Mezarın bulunduğu yer itibarıyla etrafı moloz taşlarla çevrili bir mezar yapısı izlenimi verse de yapılan detaylı çalışmalar neticesinde mekânın gömü ile organik yapısal bağının olmadığı anlaşılmıştır. Gömünün yapıldığı depo mekânının mimari yapısı ile gömü ilişkisi kronolojik olarak değerlendirildiğinde mezarın, mekânın inşasının daha öncesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu grupta değerlendirilen üç mezarda tarihsel süreci tanımlayıcı herhangi bir somut kültür varlığına rastlanılmamıştır.

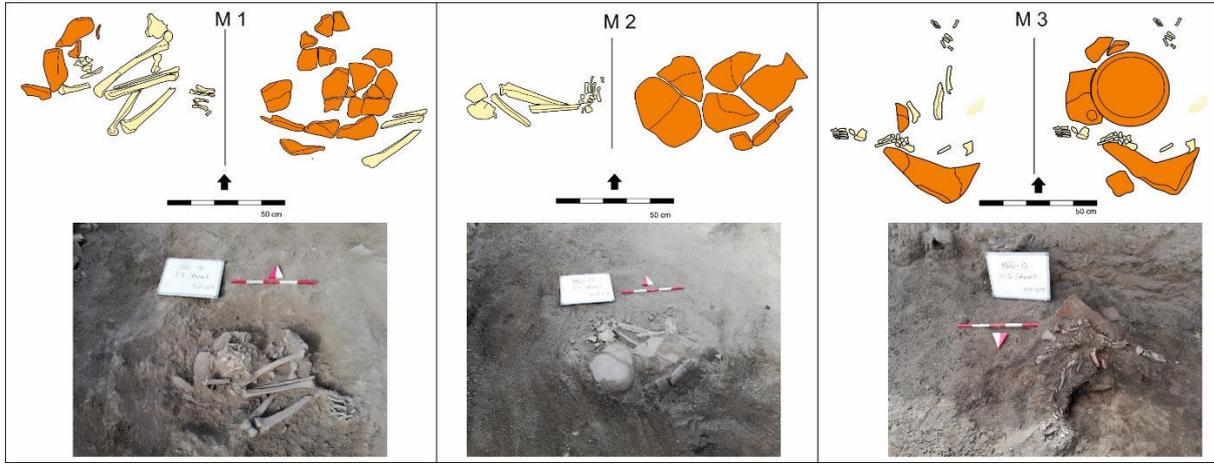

Figür 1: Basit Toprak Mezarlar

III. I. II. Seramik Parçaları ile Kaplı Mezarlar

Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarların 3'ü seramik parçaları ile kaplı mezar grubunda değerlendirilmiştir. Bu grupta değerlendirilen M 1, M 2 ve M 3 mezarları, depo

yapıları arasına yapılmıştır (Figür 2). Mezarlar, toprağa açılan basit bir çukura iri küp parçaları döşenerek hocker biçimli gömünün yapılmasının ardından üzerlerinin tekrardan iri küp parçaları ile kapatılmasıyla oluşturulmuştur. Bu parçalar tek bir kaba ait olmayıp kullanım dışı kalmış küplerin parçalarından oluşmaktadır. Harhar Deresi toplumunun basit toprak gömülere nazaran ritüel anlamda daha çok ilgilendiği bu mezar tipi, topluluğun sosyo-ekonomik yapısının çözümlenmesine katkı sunabilir. Bu bağlamda hocker şeklinde yapılan bu gömülerin alt kısımlarını ve üzerlerinin iri seramik parçalarıyla kaplanması, toplumsal bir statünün somut bir yansıması sayılabilir. Bu grup içerisinde değerlendirilen M 3 mezarında in-situ olarak bulunan altın kulak tıkaçı bu kapsamda büyük önem taşımaktadır. Harhar Deresi'nin pastoral nitelikli toplumsal yapısı için Orta Anadolu Erken Tunç Çağı içerisinde genel kültürel sürecin neresinde olduğu hakkında göreceli olarak önemli bilgiler sunmaktadır.

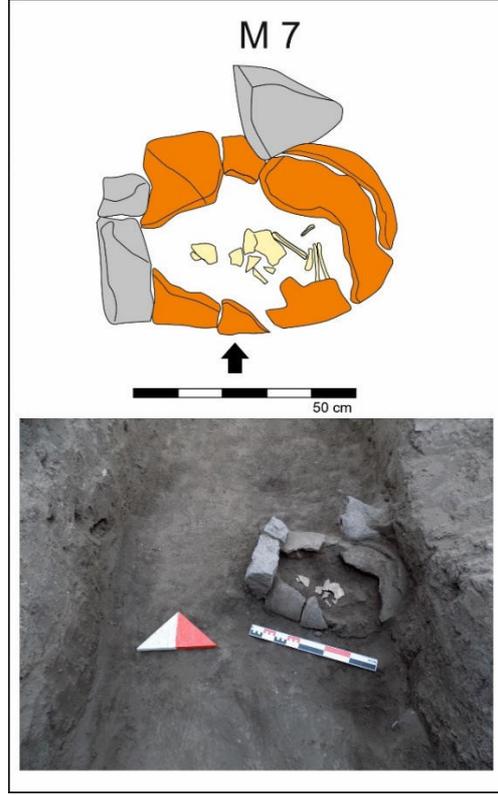

Figür 2: Seramik Parçaları ile Kaplı Mezarlar

III. I. III. Çömlek/Küp Mezar

Neolitik Dönem' den itibaren Anadolu'da görülen küp mezarlarda, ilk zamanlar iri mutfak kapları ve tahıl küpleri, sonrasında Erken Tunç Çağı'nda ölü gömme için özel olarak yapılmış, bazen de kırılmış, hasarlı küpler kullanılmıştır (Özgüç, 1948: 23). Daha küçük boyuttaki çömleklere ise daha çok çocuklar, bebekler gömülmüştür (Yıldırım ve Ediz, 2003:211-222). Çömleklerin ağız kısımları genellikle yassı sal taşlarıyla, bazıları çömleklerle veya ikinci bir küple kapatılmıştır (Türker vd. 2015:105-132).

Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarlar içerisinde çömlek/küp mezar tek örnek (M 7) ile temsil edilmektedir (Figür 3). Çömleğin hem boyutları hem de içerisinden çıkarılan kemik parçalarından mezarın bir bebeğe ait olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir yapı ile fiziksel bağlantısı tespit edilemese de çömleğin ağzının defin işlemi sonrası taşla kapatılmış olması mezarın özenle yapıldığını göstermektedir. Erken dönemlerden itibaren yaygın bir kültürel geleneğin devamı sayılan bu tip çömlek mezarların Erken Tunç Çağı'nda tüm Anadolu coğrafyasında yoğun bir kullanımı söz konusudur (Özgüç 1948: 15). Ritüel ve inanç anlamında yerleşimdeki diğer mezar yapılarıyla ayrı düşünülmeyen çömlek mezar geleneği ait olduğu kültür coğrafyasının tarihsel sürecindeki genel mezar tipleri arasında yer almaktadır. Statüsel anlamda bu mezara bir önem yüklemenin somut veriler ışığında mümkün olmadığı, mezarın farklı tipolojide düzenlenmesinin tek nedeni olarak içerisine çocuk/bebek gömüsünün yapılmış olması önerilebilir.

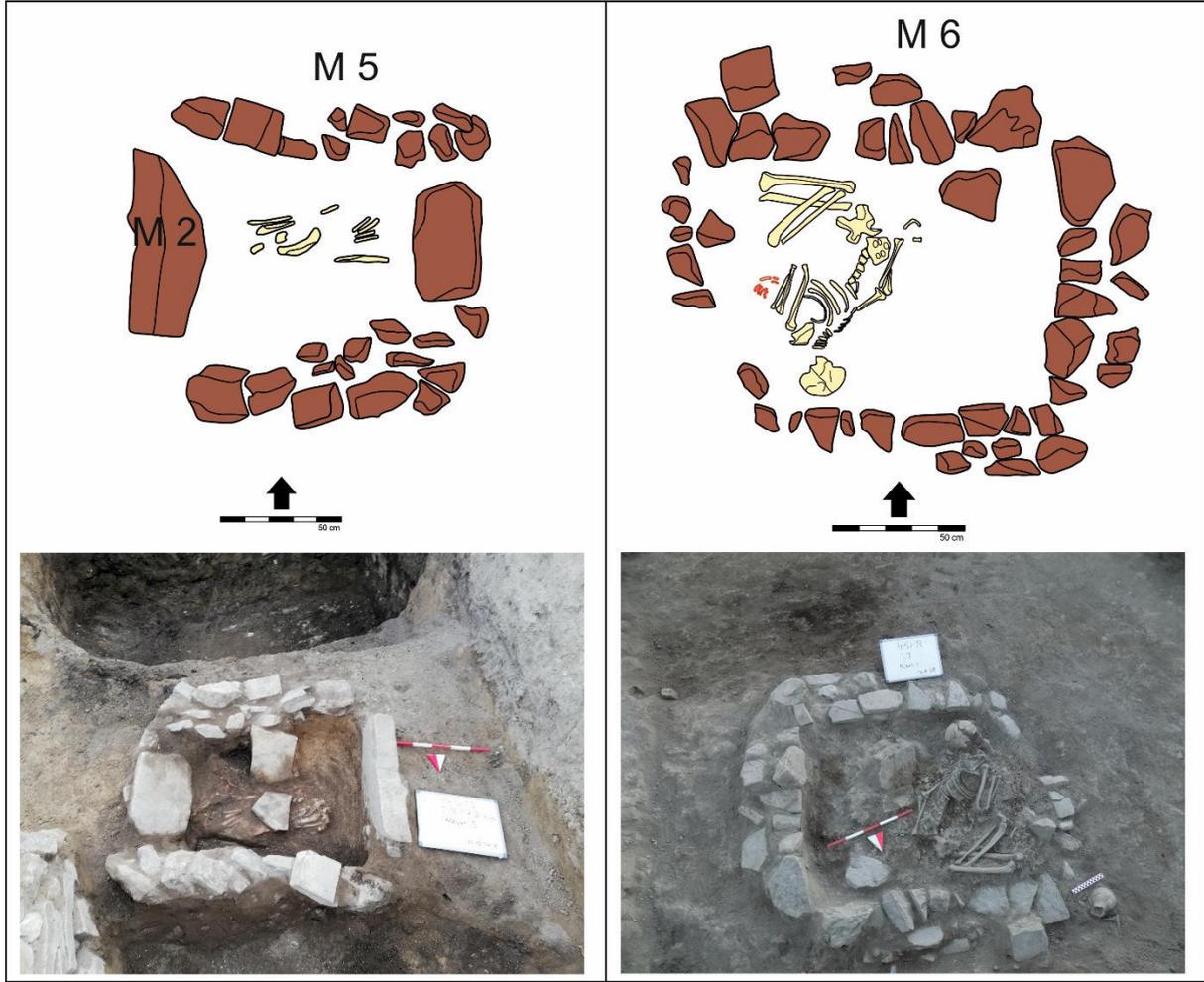

Figür 3: Çömlek/Küp Mezar

III. I. IV. Sandık Mezarlar

Sandık mezarların yapılmasının temel prensibi, ölünün çukur içine yatırılması ve etrafının taş ile çevrilerek mezarın yerinin kaybolmasını önlemektir. Genelde taş örgü kullanılarak yapılan sandık mezarlar Orta Anadolu'da yaygın bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüsüne ait bir kanıt olmayan bu mezarlar T. Özgüç tarafından üstü açık bırakılan mezarlar olarak nitelendirilmiştir (Özgüç, 1948: 31).

Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarların 2'si sandık mezar grubunda değerlendirilmiştir. Mezarların moloz taşlarla oluşturulmuş olması dikkat çekicidir. Bu grupta değerlendirilen M 5 ve M 6 mezarları, depo yapıları arasına yapılmıştır. M 5 mezarı, mimari yapılarda kullanılan moloz taşların özen gösterilmeden dörtgen planda bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu mezar yetişkin bir birey için dar (120x130 cm) olmasına karşın gömünün bükülerek yapılması, iskeletin büyük oranda tahrip olmasına da neden olmuştur. M 6 mezarı ise M 5 mezarına oranla daha özenli bir şekilde inşa edilmiştir. Gömü ritüelleri açısından M 6 mezarı, içerisindeki çift gömüsüyle diğer mezarlardan ayrılmaktadır. Yine moloz taşlar kullanılarak inşa edilen bu mezarda hocker biçiminde kadın erişkin bir birey ve kucağında yeni doğmuş bir bebeğe ait gömüler bulunmuştur (Figür 4). Benzer şekilde Alişar'daki sandık mezarda, genç bir kız birey ve bir bebeğe ait iki iskelet bulunmuştur (Özgüç 1948, 67). Ahlatlıbel ve Resuloğlu'nda sandık mezarda iki iskelet bulunması bu dönem için yoğun olmasa da bu tip mezarlarda çift gömünün yapıldığını göstermesi açısından önemlidir (Kökten vd. 1945: 385). Kalıcı bir yerleşim özelliği göstermeyen, yakındaki büyük bir yerleşimin istasyonu ya da depo alanı konumundaki Harhar Deresi'nde açığa çıkarılan sandık mezarlar, toplumun hem dinsel hem de sosyal anlamda çözümlenmesi açısından önemlidir. Pastoral nitelikli sosyal yapıda Orta Anadolu Erken Tunç Çağı içerisinde genel kültürel süreci içerisinde toplumun doğurganlık döngüsüne önem verdiği söylenebilir.

Figür 4: Moloz Taşlarla Oluşturulmuş Sandık Mezarlar

III. II. Mezar Buluntuları

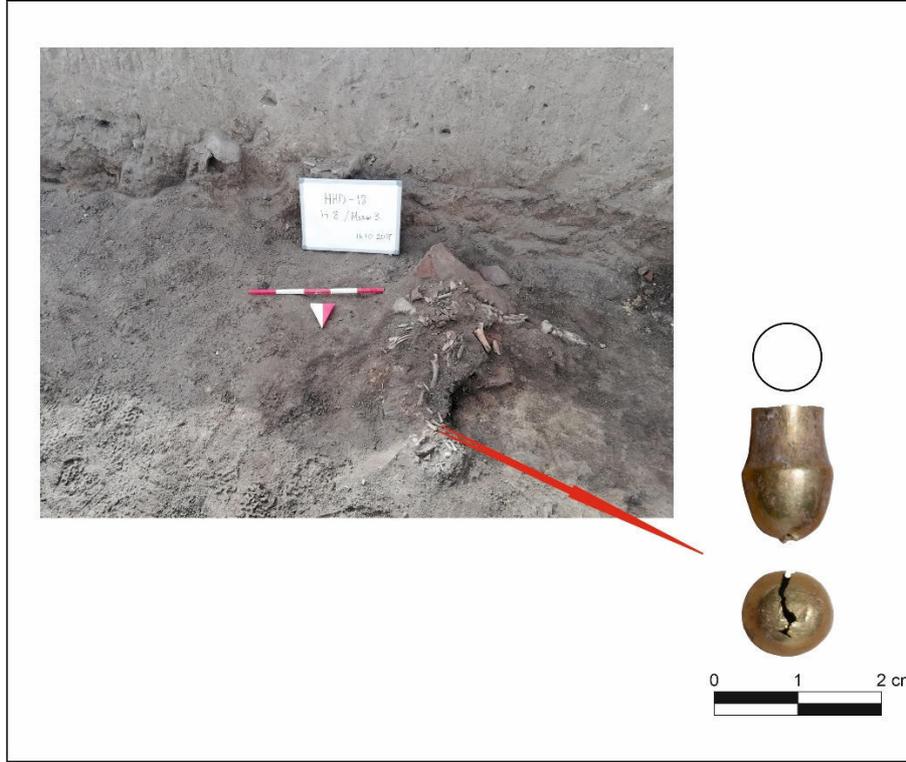
Anadolu'da prehistorik dönemlerden itibaren mezarlara eşya konulması geleneği bulunmaktadır (Özgüç 1948, 77-78). Ancak büyük bir merkeze bağlı tam zamanlı olmayan mevsimlik yapıyla kırsal özellik gösteren yerleşimin mezarları, buluntu açısından oldukça fakirdir. Orta Anadolu Erken Tunç Çağı içerisinde kendisine genel ritüel ve gömü biçimleri içerisinde yer bulan Harhar Deresi, mezar buluntularına sadece M 3 ve M 6 mezarlarında rastlanılmıştır. Mezarların inşasında genel gömü geleneklerine bağlı kalınsa da alanın genel yapısının mevsimlik ya da sürekli yaşanılan bir alan olmaması mezarların buluntu açısından fakir olmasının en önemli nedeni olarak açıklanabilir.

M3 Mezarında insitu halde bulunan kulak tıkacı, ince altın levhanın çekiçlenerek dövülmesiyle şekillendirilmiş; silindirik boyunlu, konik gövdeli ve sivri dipli yapıdadır. İnce işçilik ve teknolojik bir birikim isteyen altın levhanın kulak tıkacına dönüştürülmesi, Harhar Deresi'nin genel pastoral özellikleri ve buluntu grupları düşünüldüğünde dışarıdan ithal edilmiş olan tek buluntu örneğidir (Figür 5).

Anadolu'da taş, kemik (Koşay 1951:48, Al. d. 168, Lev. CVII, Res. 5) ve metalden yapılmış değişik malzeme gruplarından yapılan kulak tıkaçları Neolitik Dönem'den itibaren bilinmektedir (Duru 1972: 127). Metalden yapılmış ilk örneğine ise Karataş- Semayük'te (Mellink 1974: 355, Fig. 10) rastlanır. Erken Tunç Çağı'na tarihlenen (Warner 1994: 169) bu örnek, altın kulak tıkaçlarının insitu olarak bulunan en erken örneğidir. Tam olarak niçin kullanıldığı anla-

şilamayan kulak tıkaçlarının gömü gelenekleri açısından dinsel boyutunun olduğu tartışılmazdır. Harhar Deresi'nde bulunan altın kulak tıkaçı da insitu olarak mezardan ve iskeletin baş kısmına yakın bir alanda bulunmuştur.

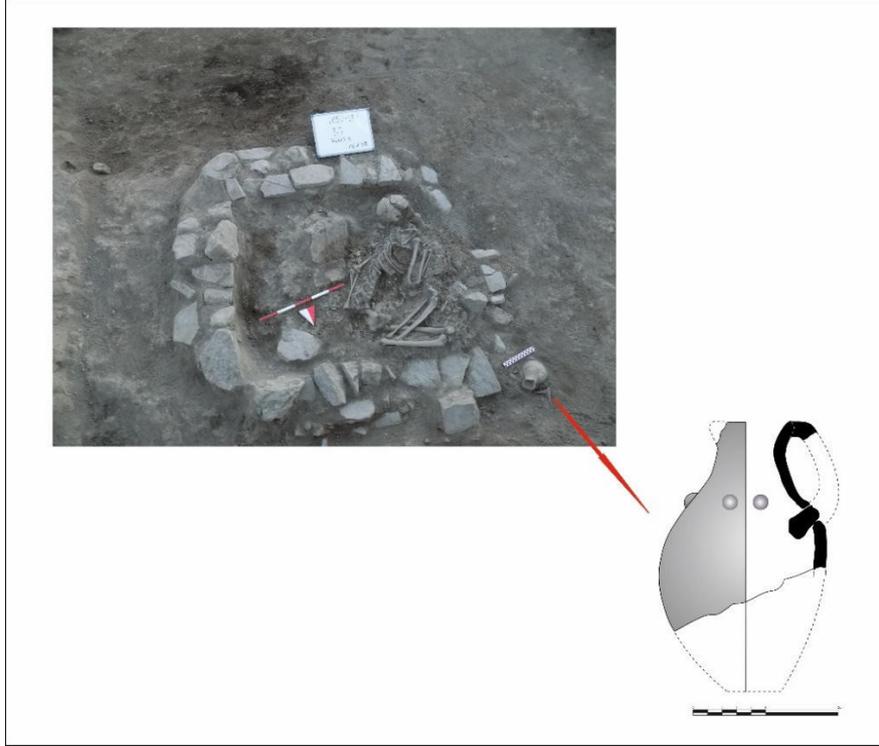
İşlevsel olarak benzer olduğu düşünülen kulak tıkaçlarının farklı tipolojilerde örneklerine Elmalı-Karataş Mezarlığı (Mellink 1969a: Pl. 74, Fig. 16; Bingöl 1999: 219, Kat. No. 243), Bademağacı (Duru 1997: 793; Duru ve Umurtak 2008: 177, Res. 354), Eski Balıkhane (Mitten ve Yüğrün, 1971: Fig. 7a-b), Gavurtepe (Meriç 1993: 356, 361, Res. 4), Ovabayındır (Duru 1972: Res. 12), Yortan (Duru 1972, Res. 13-15), Demircihöyük Sarıket Mezarlığı (Seeher 2000, 100, Abb. 36, G. 295, b; G. 295, c; G. 295, d, Taf. 19, 11), Karayavşan (Duru 1972, Res. 6-7), Koçumbeli (Mellink 1966, s. 148; Duru 1972, Res. 8; Tuna ve Akyürek-Vardar 1994: 9; Bertram 2008: 80, Fig. 1. 2), Alaca Höyük (Arık 1937, Lev. CLXXIX, Al. 317- 318; Koşay 1951: 74, L.11, Lev. CXCIX, Res. 3) ve Maşathöyük'te (Koşay 1951: 48, Al. d. 168, Lev. CVII, Res. 5) rastlanır. Ayrıca Sadberk Hanım Müzesi (Mitten ve Yüğrüm 1971:194, dn. 3; Anlağan 1990: 67, Lev. 49, Res. 12) koleksiyonunda da benzer kulak tıkaçları bulunmaktadır. Geniş bir coğrafya yayılmış olan bu geleneksel ve dinsel objenin çoğunlukla aynı şekilde mezarlarda bulunması kültürel etkileşimi göstermektedir. En erken tarihli Güney Batı Anadolu örnekleri Erken Tunç Çağı I'e tarihlenirken Batı Anadolu örnekleri Erken Tunç Çağı II' ye, Orta Anadolu örnekleri ise Erken Tunç Çağı II-III'e tarihlenmektedir. Kulak tıkaçları İç Batı Anadolu'dan Ankara çevresine buradan da Hatti Kültür Bölgesi'ne kadar geniş bir yayılım alanına sahiptir (Yılmaz 2009:387).

Figür 5: M3 Mezarı Buluntusu

M6 mezarının insitu buluntusu olmasa da mezarın hemen dışında bulunması, bu kap parçasının mezar buluntusu olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Testi formundaki elde şekillendirilmiş bu kap parçası uzun oval gövdeli, ağızdan omuza bağlanan tek dikey kulplu, dışa çekik basit ağız kenarlı, uzun dar boyunlu ve düz yuvarlak ağız kenarlıdır. Omuz üzerinde dekoratif amaçla yapılmış yan yana iki adet kabara bezeme bulunmaktadır. Dış ve iç yüzey kırmızı (DYR, İYR: 10 R 4/4) kalın astarlı ve iyi kalitede perdahlıdır. Hamuru yoğun bitkisel katkı, şamot, taş ve taşçık, orta yoğunlukta mika katkılıdır. Kahverengi (7.5 YR 5/4) renkte hamuru, orta kalitede pişirilmiştir. Kulp ve gövdenin alt kısmı eksik olarak bulunmuştur. Bu eksiklik ritüel anlamında bilerek yapılan bir eksiklik olabileceği gibi mezarla ilgisi olmayan kul-

lanım dışı kalmış bir kabın atık bir parçası olması da mümkündür. Ancak göreceli karşılaştırma genel tipolojiden ziyade yüzeysel ve hamursal özellikleri Erken Tunç Çağının genel özelliklerini yansıttığı için alanın genel malzeme yapısıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir (Figür 6).

Figür 6: M6 Mezarı Buluntusu

III. III. Ölü Gömme Adetleri

Pastoral yerleşim modeline sahip Harhar Deresi'nde ölü gömme adetleri ile yerleşimdeki sosyo ekonomik yapı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Mezarların yerleşim içerisindeki düzenleri, gömü şekilleri, toplumun inançları, dinsel ritüelleri ve sosyal statüleri hakkında toplum yapısının yorumlanmasında önemli bilgiler vermektedir. Mezarlarda tespit edilmiş kafataslarına göre bazı mezarların kuzey-batı bazılarının ise doğu-batı yönlerinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla mezarlar arasında yön birliği saptanamamıştır. Harhar Deresi mezarlarında yapılan gömü şekilleri genel ritüellerle birbirine bağlı olsa detaylı olarak incelendiğinde mezarlar ayrıştırılabilir. Yerleşimdeki mezarlarda görülen gömü geleneklerine atfedilebilecek tek ortak özellik, erken dönemlerden beri biline gelen hocker tekniğinde yapılmış gömüler olmalarıdır. Anne karnındaki duruşu ve doğuşun sembolü sayılan bu gömü biçimi tüm mezarlarda istinasız kullanılmıştır. Mezarların sayısal olarak az olmasına karşın tipolojik olarak üçer ve ikişer olarak gruplaştırılabilmiş olması bile Harhar Deresi insanı için ölü gömme geleneklerinin varlığından söz etmemizi sağlar. Ancak ölü gömme geleneklerine ait az da olsa bu kanıtlar toplumun geneli hakkında çıkarım yapmaya yeterli değildir. Ancak merkez yerleşim sayılabilecek Sofular Höyük'te yapılacak arkeolojik çalışmalar Harhar Deresi insanların ölü gömme adetleri ve dinsel ritüelleri hakkındaki bilgiler edinmemizi sağlayacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kırsal özelliklerin ön planda olduğu mevsimlik tarımsal kontrolün yapıldığı istasyon/depo yerleşimi Harhar Deresi'nde işgücünün önemi ve zaman faktörünün etkin gücü mezar yapılarının inşasında ve farklılaşmasındaki en önemli etken olarak yorumlanabilir. Harhar Deresinde yapılan çalışmalar neticesinde 9 mezar tespit edilmiş olup bunlar dört ayrı tipolojide incelenmiştir. Basit toprak mezarlar (M4, 8, 9), bireyin gömüleceği genişlikte açılmış kabaca oval görünümlü basitçe açılmış çukurlardır. Defin işlemi sırasında açılan çukurlar basitçe tesviye

edilmiş, kenarına veya alt kısma herhangi bir işlem uygulanmamıştır. Mezar alanı kapatılırken ana toprak kullanılmış olup herhangi bir materyal ile kapatılma yoluna gidilmemiştir. Çömlek/Küp mezara ait tek örnek bir bebek mezarına aittir (M7). Mezar özenle hazırlanmış, definin gerçekleştirildiği çömlek/küp'ün ağzı orta boy iki parçadan oluşturulmuş taş ile örtülmüştür. Bir diğer mezar tipolojisinde ise her iki mezar anlayışının birleşimi görülmektedir. Bireyin gömüleceği genişliğe açılan çukurlar ve açılan çukura uyumlu seramikler yerleştirilmekte ve bu seramiklerin hemen üzerine birey yatırılmaktadır. Kalan seramik parçaları da bireyin üstüne örtülerek bir nevi çömlek/küp mezar uygulaması yapılmaktadır (M1, 2, 3). Harhar Deresi'nde tespit edilmiş son mezar tipi ise sandık mezarlarıdır. Sandık mezarların biri oldukça özenli yapılmasına (M5) karşın diğer mezar ise belirli bir hat boyunca yerleştirilmiş irili ufaklı taşlardan oluşmaktadır (M6). Özensiz hazırlanan ikinci mezarda Harhar Deresi'nde diğer mezarlarda saptamadığımız çift gömü uygulaması tespit edilmiştir.

Mezarlardaki gömülerin hemen hepsi hocker ya da bükük biçiminde yapılmış olmasına karşın birçoğu özensiz olarak basit bir gömü biçimine sahiptir. İnşasına nispeten daha çok zaman harcanan çömlek/küp mezarların, seramik parçaları ile kaplı mezarların ve moloz taşlarla oluşturulmuş sandık mezarların ise daha zengin kişilere yapıldığı düşünülebilir. Yine de bu kişilerin merkez yerleşime taşınmayarak burada gömülmeleri ise zaman ve işgücü kavramlarıyla açıklanabilir. Bebek bireyin gömüldüğü çömlek/küp mezar (M 7) örneğinin diğer gömülerden farklı olması ise toplumsal yapı içerisinde bebeklere verilen önemden kaynaklı olabilir. Soyun devamlılığı ve doğurganlığın birer sembolü olan aynı zamanda doğumun beklendiği anne karnının metaforu olan çömlekler bu bakımdan önemlidir. M 5 sandık tipindeki mezarda erişkin bir kadın bireye ait iskeletin kucağında yine bebek bireye ait iskeletin bulunması toplum içerisinde bebek gömülere ayrı bir önem gösterildiğini yansıtmaktadır. Yerleşimin yayılımı, depo yapılarının yoğunluğu ve günlük kullanıma ait çok sayıda kap bulunmasına karşın yerleşimde sadece 9 adet mezar yapısına rastlanılmıştır. Bu da Harhar Deresi insanının ölümlerini zorunlu olmadıkça bu alana gömmediği, büyük olasılıkla merkez yerleşime taşıdıklarını yansıtmaktadır. Yerleşimde açığa çıkarılan mezarlardan sadece ikisinde mezar hediyesine rastlanması, mezarların genel anlamdaki basitliği, ölü gömme adetleri açısından son derece zayıf uygulamaların tespit edilmesi, burada ölen bireylerin merkez konumundaki yerleşime taşınmadıklarını ve bu alana zorunlu olarak defnedildiklerini düşündürmektedir.

Bir yerleşimdeki mezarların yerleşim içindeki dağılımı ve mezar tipolojileri toplumsal yapının anlaşılması hakkında somut ipuçları sağlayabilir. Mezarlar, yok olmuş bir toplumun ölü kültürü ve dinsel ritüellerini anlamak için de önemli buluntu grubunu oluşturur. Mezarların bulunduğu çevrenin malzemelerinin kullanımı o dönemdeki insanların yerleşim tercihleri ve çevre ile olan etkileşimleri hakkında fikir verir. Tüm bu unsurlar, Harhar Deresi'ne indirildiğinde yerleşimin pastoral niteliklere sahip tarımsal bir istasyon, bir depo alanı olduğunu unutmamak gerekir. Yaklaşık olarak 50x50 m. boyutlarında bir yayılım alanına sahip, tüm depo yapıları ve yaşam alanlarıyla ortaya çıkarılan Harhar Deresi'nde mezar sayısının sadece 9 olması yerleşimdeki insan hareketliliğiyle ters orantılıdır. Mezar yapılarından toplumsal yapı hakkında net veriler elde edilemese de alanda bulunan çok miktarda aynı tip ve boyutlardaki kaplardan sınıfsal bir ayrımın olmadığı da söylenebilir.

Harhar Deresi Arkeolojik Alanı tamamen kırsal özellikler gösteren mimari yapılarında çeşitli tamirat evreleri bulunan tek tabakalı bir yerleşimdir. Yerleşimden elde edilen tüm bulgular, 3 km kuzeybatısında yer alan Sofular Höyük'ün ana merkez olduğu ve burasının bir istasyon konumunda olduğunu doğrular niteliktedir. Erken Tunç Çağı II'nin zamansal sürecinde kurulup terk edilmiş yerleşimde açığa çıkarılan depo yapıları, merkezi yerleşim adına zengin tarımsal alanların kontrolü ve üretimin devamlılığı adına böyle bir yerleşimin oluşturulduğunu yansıtmaktadır. Mezarlardan ele geçen mezar armağanları yerleşimin dönemini belirlemesi için oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bunların başında iki adet mezarda tespit edilmiş mezar armağanı yerleşim genelinde açığa çıkarılan mimari yapıları, küçük buluntuları ve özellikle seramik buluntuları destekler niteliktedir. Bu çerçevede Harhar Deresi Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı II (MÖ 2700-2400) içerisinde ortaya çıkıp yine aynı süreç içerisinde yok olmuş, tamamen kırsal nitelikte bir yerleşim olarak yer bulmaktadır.

KAYNAKLAR

- ANLAĞAN, Ç. (1990). "Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Eski Tunç Çağı Eseri", *X. Türk Tarih Kongresi*, C. I, 65- 70.
- ARIK, R. O. (1937). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1935'teki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara.
- BACHHUBER, C. (2013). "James Mellaart and the Luwians. A Culture– (Pre)history", A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich (eds.), *Luwian Identities: culture, language and religion between Anatolia and the Aegean*, Leiden : 279–304.
- BACHHUBER, C. (2015). "The Anatolian Context of Philia Material Culture on Cyprus", A. B. Knapp, P. van Dommelen (eds.) *The Cambridge Prehistory of the Bronze-Iron Age Mediterranean*, Cambridge 139-156.
- BERTRAM, J. (2008). "Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli – Zur Neubewertung der Ankara-Gruppe. Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli – Ankara Çevresine Ait Bazı Buluntu Topluluklarının Yeniden Değerlendirilmesi.", *TÜBA-AR*, 11 73-84
- BİNGÖL, F. R. I. (1999). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara
- BİNGÖL, I. (1999). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Antik Takılar*. Ankara.
- ÇETİN, A. R. (1985). İç Anadolu'nun Vejesyonu ve Ekolojisi, Türkiye Vejetasyonu:1, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları 7/ Fen-Edebiyat Yayınları 1,
- COŞKUN KARACADAĞ, H. (2011). *Kulu-Konya/Ankara Florası*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- DERİN, Z. VE ÖZKAN, T. (1999). "Ulucak Höyük Mezarlığı", *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiriler*, İzmir, 113-130.
- DURU, R. (1972). "Anadolu'da Bulunmuş Altın Kulak Tıkaçları" *Bellekten XXXVI* 123–135.
- DURU, R. (1997). "Bademağacı Kazıları 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu" *Bellekten*, 61(232) 709-730.
- DURU, R., ve UMURTAĞ, G. (2008). "Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu" *Bellekten*, 72(263), 193-250.
- EFE, T. (2007). "The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy : The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolian", *Anatolian Studies* 57, 47-64.
- ENSERT, H. K. (1995). *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- FRENCH D. H. (1969). *Anatolia and Aegean In The Third Millenium*, Doktora Tezi, Cambridge.
- KASHİMA, K. (2002). "Environmental And Climatic Changes During The Last 20,000 Years At Lake Tuz, Central Turkey", *Catena* 48 3-20.
- KOŞAY, H. Z. (1951). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937– 1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara.
- KOŞAY, H.Z. (1951) *Alaca Höyük Kazısı* Ankara.
- KÖKTEN, K., ÖZGÜÇ, N., ÖZGÜÇ, T., (1945). "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bellekten IX/35*, 361-400.
- Med – Checklist, <http://ww2.bgbm.org/mcl/query.asp> (2024).
- MELLAART, J. (1963). "Early Cultures of the South Anatolian Plateau II: The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", *Anat. St* 13 199-236.
- MELLINK, M. J. (1966). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 70: 139-159.
- MELLINK, M. J. (1969a). "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968". *American Journal of Archaeology* 73: 319–331.

- MELLINK, M. J. (1974). "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia", *American Journal of Archaeology* 78 351-359.
- MERİÇ, R. (1993). "1991 Yılı Alaşehir Kazısı". *14. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Ankara 355-363.
- MITTEN, D.G. and YÜĞRÜM, G., (1971), "The Gygean Lake, 1969: Eski Balıkhanı, Preliminary Report", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 75, 191- 195.
- OMURA, S. (1994). "1993Yılında İç Anadolu'da Yürütülen Yüze Araştırmaları" *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 215-244.
- OMURA, S. (1997). "A Preliminary Report On The Archaeological Survey in Central Anatolia 1996", *Anatolian Archaeological Studies* 6, 67–108.
- OMURA, S. (1998). "A preliminary report on the archaeological survey in central Anatolia 1997", *Anatolian Archaeological Studies* 7, 85–128.
- ÖZGÜÇ, T. (1948). *Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*: Ankara.
- PALAS, S. (2014) "Paleoklim Nedenleri ve Araştırma Yöntemleri" *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* S 18, Sayfa 75-88.
- REGIO (2018). *Ankara-Niğde Otoyolu Projesi Kültürel Miras Etki Değerlendirme Raporu*, REGIO Cultural Heritage Management.
- SEEHER, J. (2000). "Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük–Sarıkent". *İstanbul Forschungen* 44. Tübingen.
- TUNA, N. ve AKYÜREK- VARDAR, N. A., (1994). *Odtü Müzesi, (Broşür)* Ankara.
- TÜRKER, A., ÖZDEMİR, C., BOZKURT, D., (2015). "Orta Karadeniz Bölgesi Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Geleneklerine Bir Bakış", *5. Çorum K.A. S.*, 105-132.
- von der OSTEN, H. H. (1929). "Explorations in Central Anatolia, 1926" *The University of Chicago. Oriental Institute Publications*, Volume V. Researches in Anatolia - Volume I. Chicago, University Press,.
- von der OSTEN, H. H. and Krogman W. M. (1937). "The Alishar Hüyük, Part III: Seasons of 1930-32", *Oriental Institute Publications* 30. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.
- WARNER, J. L. (1994). *Elmalı-Karataş II, The Early Bronze Age Village of Karataş*. Bryn Mawr College Archaeological Monographs. Bryn Mawr.
- YAZICI, H. (2002). *İç Anadolu Bölgesi Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- YILDIRIM, T. VE EDİZ, İ., (2006). "2005 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazıları", *XXVIII. K. S. T.*, C II, 211-222.
- YILMAZ, D. (2009) *M.Ö. III. Binde Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri*, Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi) Anabilim Dalı
- Med – Checklist, <http://ww2.bgbm.org/mcl/query.asp> (Erişim tarihi: 16.06.2024).
- ÜNAL, A. (1988). "The Role of Magic in the Ancient Anatolian Religions According to the Cuneiform Texts from Bogazköy-Hattusa" (Ed. H.I.H. Prince Takahito Mikasa), *Essays on Anatolian Studies in the Second Millennium B.C.*, BMECCJ 3, 52-85
- ÜNAL, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40.

ETİK KOMİTE ONAYI: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 27.07.2018 gün ve 632501 sayılı yazısına uygun olarak kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.